

bosansko-hercegovačkih ljekara u pratnji i sanitetskom nadzoru hadžijskog puta, bila je veoma teška, odgovorna i spojena sa mnogim oskudicama i opasnostima. Pažnji i energiji ovih ljekara treba u velikoj mjeri zahvaliti za spriječavanje unošenja infektivnih bolesti u Bosnu i Hercegovinu.«

Izvori

¹Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina, 1878-1901. — ²Jahrbuch des Bosn.-Herceg. Landesspitals in Sarajevo für 1897, 1899 und 1900. — ³Jeremić R., Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-ugarskom, Beograd, 1951.

SANITARY PROTECTION OF PILGRIMS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA ON THEIR WAY TO MECCA AND MEDINA, AT THE END OF LAST CENTURY

Sreten BOŠKOVIĆ
Ajša SMAILBEGOVIĆ

BASED ON INFORMATION, AN INSIGHT INTO THE STATE OF CHOLERA AT the turn of the last century in this region can be attained: manner and ways of its spreading in the countries of the Near and Far East, where the disease was epidemic; nature and pathogenity of »religious cholera«, caused by pilgrims visiting Mecca and Medina as an important epidemiological factor in the transfer of cholera to this country; medical requirements in Bosna and Herzegovina at the turn of the last century, and the steps that the Austrian and Hungarian medical and governmental authorities took for protection against the transfer of cholera by means of pilgrims; inconveniences of the precautionary measures; survey of international assemblies and conventions on conditions for the safety of pilgrims in the medical sense; fear of the Austro-Hungarian authorities that, through the occupied province of Bosna and Herzegovina, the cholera would be transferred to other provinces of the monarchy and to Central Europe; rigidity of medical and sanitary measures and their persecution; survey of the number of diseased and their mortality; first medical attendants for pilgrims, as a warrant of the steady implementation of sanitary requirements; results of the medical prevention of pilgrims' journeys and medical personnel as the first victims; contribution of doctors in Bosnia and Herzegovina in preventing the penetration of cholera to this country through pilgrims.

POČECI RADA SOMBORSKE BOLNICE (XVIII VEK)

Kosta POPOV

STEKAVŠI STATUS SLOBODNOG KRALJEVSKOG GRADA 1749. G. Magistrat Sombora izdaje svoj prvi Statut (slika 1 a). Tačka 26 nalaže (slika 2 b) da se Kraljevskoj komori redovno dostavljaju izvještaji o stanju računa crkvenih i bolničkih fundacija, i to ne samo postojećih, već i onih koje će se tek oformiti, kako katoličkih tako i pravoslavnih. Bolničke fundacije obuhvatale su: hospitalium, lasaretum, xenodochialium, nosocomium, itd.¹

Na osnovu Statuta Magistrat obaveštava Kraljevsku komoru (sl. 2 a. i 2 b.) da u Somboru Nosocomium i Hospitalium ne raspolažu nikakvim fundacijama za svoje izdržavanje od kojih bi se mogao ubrati neki novac. Ne dotiranju ih ni pravoslavna ni katolička crkvena opština, ali zato o njima brinu, kao o humanitarnim ustanovama, a izdržavaju ih preko crkvenih ubiranja i dobrovoljnih priloga.²

Ovo je prvi pisan dokumenat do sada pronađen koji ukazuje na postojanje somborske bolnice u 1749. g. što ne znači da ta bolnica u bilo kojem vidu, nije i ranije delovala.

Humanitarne ustanove među koje spadaju hospitalium i lasaretum u početku su bile javne zadužbine, različitog tipa prema svrsi delovanja. Najčešće su bili: 1) domovi za bolesne, nemoćne i bogalje. 2) sirotišta i domovi staraca i 3) potkrovlja i čarde za lutalice i beskućnike. Neke od ovih obavljale su sve vrste delatnosti, a većina samo po jednu od navedenih. U Somboru je 1749. g. postojao Nosocomium, dom za nevoljne i bogalje i Hospitalium, ili kako su ga popularno nazivali »špitalj« za smeštaj obolelih. Taj »špitalj« označujemo kao početak somborske bolnice jer je kontinuirano evoluirao do današnje Opšte bolnice.^{1 2}

Prve fundacije u korist somborske javne bolnice (»Hospitalium germinale«) takođe datiraju iz 1749. g. Postoji spisak legata prikupljenih u korist javne bolnice »od osamostaljenja grada do 1804. g.« (sl. 3) izvađenih iz testamenata smeštenih u Arhivi slobodnog kraljevskog grada Sombora. Na tome spisku suma sakupljenog novca iznosi 1442 for. i 40 krajc. Pretpostavljamo da se pod »osamostaljenjem« smatra 1749. g. kada je Sombor dobio status slobodnog kraljevskog grada a ne 1717. g. kada je postao varoš³.

Nulla recepta Qu. & Deculas, siquidem Meliore op-
pidum hae libris fuit, venis. Spisus per se...

Nulla Taxa Diabales, quia Melioris est...

Ad 44
Necessaria et Hospitalia vult habere...

Ad 45
Necessaria et Hospitalia vult habere...

Sliba 2 b

Sa jednog drugog spiska legata i testamenata sakupljenih od 1751. do 1785. g. čija suma iznosi 611 forinti i 11 krajcara, vidimo da su zaveštanja bila ili uopštena ili namenska za pojedine bolnice u Somboru kao: pro Hospitale publico, pro Hospitale germinale, pro Hospitale civico, ad Hospitale pauperum, isto tako imamo legate: pro hospitalii ili ad Casam Hospitaliam, odnosno za više bolnica.⁵

Ovi legati ukazuju da je u gradu funkcionisalo više bolnica, ali nije sasvim jasno u čemu su se razlikovale, sem što su bile zadužbine pojedinih fundatora.

Bolničke fundacije vremenom su rasle, a novac koji nije utrošen, davan je pod kamatu od 6% u korist bolnice, tako je plemeniti g. Emerik Stefanović ostavio zadušni legat u visini 1000 forinti na upotrebu Somborskoj bolnici. Novac je dat pod interes desetorici somborskih građana.

Studie

Legatus et Hospitalium Curator hunc ararium...

Emericus Sarno	782 15.
Adrianus Fedeles	772 4. 00
Paulus Niclaus	774 10.
M. H. A. J. Ad	778 2.
S. P. N. G. J. S.	778 10.
P. P. L. A. S. S. S.	779 200.
J. G. G. G. G. G.	778 20.
G. G. G. G. G. G.	780 100.
J. G. G. G. G. G.	781 4.
M. G. G. G. G. G.	782 1. 00
J. G. G. G. G. G.	782 9.
G. G. G. G. G. G.	784 100.
M. G. G. G. G. G.	786 150.
Summa = 600 20.	

Summa = 1000 40

Legatus et Hospitalium Curator hunc ararium...

M. G. G. G. G. G.	870 2.
J. G. G. G. G. G.	771 4.
M. G. G. G. G. G.	876 10.
Summa = 1000 40	

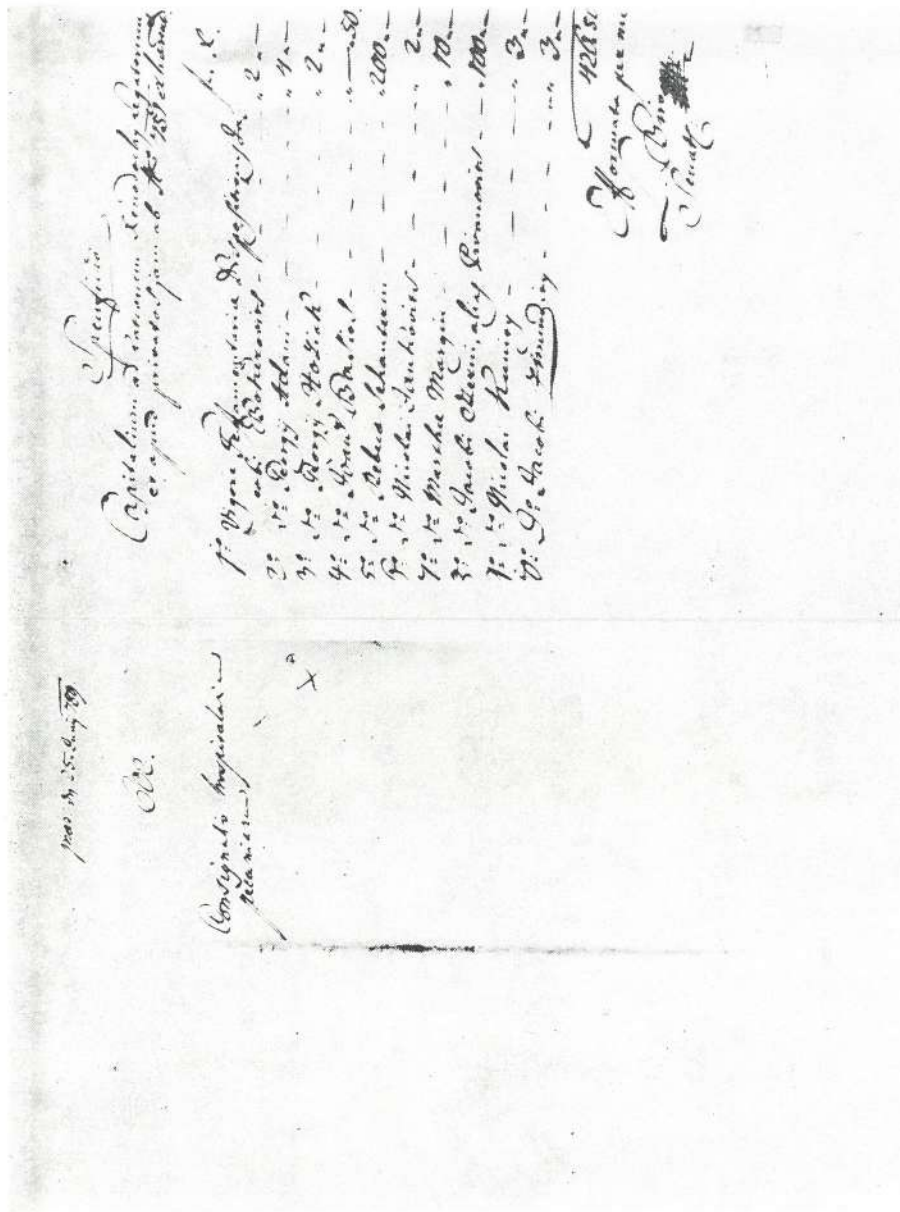
Legatus et Hospitalium Curator hunc ararium...

Radi obezbedenja novca dužnik je garantovao vraćanje cele sume uz kamatu od 6% već prema sporazumu unetom u ugovor. Pod rednim brojem 7 nalazi se somborski hirurg Adamus Koblay sa pozajmljenih 375 forinti⁹ (sl. 5).

Slika 3. IAS, 631/807. Prva fundacija u korist »Hospitalium germinale« (javne bolnice) datira iz 1749. g. To je spisak legata od osamostaljenja grada do 1804. g. Pod »osamostaljenjem« misli se verovatno na 1749. g. kada je Sombor postao Slobodan Kraljevski grad, a ne na 1717. kada je postao varoš.

U ono vreme izgradnja i izdržavanje bolnica nisu bili zakonom regulisani. Da bi se mogle izdržavati sveštenstvo je apelovalo na milosrđe vernika da svojim prilozima pomažu bolnicu.

Nisu se uvek striktno izvršavali legati i testamenti građana, sačinjeni u korist bolnice, kamate nisu uvek precizno unošene u ugovore o zajmu, a nisu redovno ni ubirane. To je sve išlo na štetu bolnice.

Slika 4. IAS, 1030/789. Prvi poimeničan spisak legata datira iz 1751. g. nosi naziv »Consignatio Hospitalierum pecuniarum«. U taj spisak upisana su imena desetorice prilagača.

Slika 5. IAS, 271/1785. Bolničke fundacije rasle su sa vremenom, a novac koji nije utrošen za bolnice davan je pod kamatu. Tako je plemeniti g. Emerik Stefanović ostavio zadušni legat u visini od 1000 forinti Somborskoj bolnici. Pod rednim brojem 7. upisan je somborski hirurh Adamus Koblay sa pozajmljenih 375 forinti.

Godine 1775. Kraljevska komora šalje Naredenje Slobodnom kraljevskom gradu Somboru koje glasi (sl. 6): »Pošto se vidi, da u spiskove dužnika Bolnice nisu unesene kamate ili su nejasno unesene visine kamata, to se naređuje da se kamate moraju tačno određivati i unositi u dokumentaciju dugovanja i na vreme ubirati za Bolnicu. Kada se radi o novcu isplatu će vršiti Mesna blagajna, a isplate u naturi ići će preko erara, i to ne kao proizvoljna dobit, već kao ugovorom utvrđena i obračunata suma. Ova najviša Odluka saopštava se Magistratu Slobodnog kraljevskog grada Sombora sa nalogom da se nje pridržava i da je ispunjava.«⁷

Posle obnarodovanja centralnog zakona o sanitetu Monarhije 1770. g. pod imenom »Normativum in re sanitatis«, Zakonodavstvo vrši pokušaje da ozakoni i izgradnju i izdržavanje bolnica. Tako 21. VIII 1772. g. izlazi Zakon koji dozvoljava kretanje ulicama zimi do 21 h, a leti do 22 h samo uz nošenje fenjera. Sumnjiva lica koja vrše odredbe zakona kazniće se zatvorom, a građani će plaćati globu u korist Bolnice. Pivnicama i noćnim lokalima određen je »fajerunt«; gosti koji žele i posle fajerunta da ostanu, plaćaju 2 forinte u korist bolnice. — Zakonom od 28. VIII 1774. g. određeno je da sva sveštena i svetovna lica prilikom pravljanja testamenta ostavljaju Bolnici određenu sumu novaca srazmerno visini zaostavštine.

Na inicijativu Marije Terezije, Kraljevsko namesničko veće izdaje Uputstvo za podizanje i izdržavanje bolnica, u kojem se Zakonu dosadašnje preporuke zamenjuju odredbama, kojim se i navodi sva, novčanim sredstvima mogu bolnice graditi i izdržavati i odakle se ta sredstva pribavljaju.

778
 Sacrae Caes. et Reg. Aulicae Camerae Sclavorum in Sclaviae Magistrate
 Libere Regiae Civitatis Somboriensis senatus nunciantium. Certe in
 similibus illis epidemia febrium Nervorumque putredinosa de illius Infir
 Regis Pesto-medici Sclaviae in commissis datum esse, ut ad Pesto-mum quon
 Civitatis huius creverat, videtur in Circumstantiis. Illius indagat, i
 nec composito necessaria ad suppressendum, aut anteverendum huius
 modi malum confectum ordinat. Prout ea est huius Modis Sclaviae
 determinata voluntas, ut pectus Pesto-medici Sclaviae universa
 eam Hospitia Militaria si contra minus Senatus et Imperii
 Statuta Medici regit ac perspicue cum natura localium circum
 stantiarum Consideratione attentionem eo dirigat, an videlicet Hospi
 tium haec debito loco erecta, immo sgrati Curia, Instrumentis, et
 aliis ac aliis rebus huiusmodi amittit, et Medicamentis
 ac post aliis rebus cuiusmodi Qualitatis prohi sunt? quantusnam
 pars sit sgratorum Annuatim, ac quantusnam sit Moralitas, im
 be constituta ad Hospitia ista Individua Offici in Obligationibus
 pectus respondet? Quod ipsum Curia huius Magistratu et cum
 Mente istum reddat, huius Modis Responsio necesse
 tam antea Pesto-medico, quam et ex parte Statu Militaris de
 gando Senatus, ac Camerae Sclaviae Medici alia difficultatem omne
 resolutionem praestet, et ejusdem Pesto-medici Dispositiones sanitatis
 debite ac punctuiter in effectum deducat. Datum in Archiducali
 Vienna Austriae die Festiva Mensis Februarii Anno Domini Millesimo Octingentesimo
 tertio sexto.

Caes. Aulicae Camerae
 Sclaviae

Caes. Aulicae Camerae
 Sclaviae

Slika 6. IAS, 81/1775. Godine 1775. Kraljevska komora šalje Naredenje Slobodnom kraljevskom gradu Somboru koje glasi: »Pošto se vidi, da je u spiskove dužnika Bolnice nisu unešene kamate ili su nejasno unefene visine kamata, to se naređuje vreme ubirati za Bolnicu. Ako se radi o novcu isplatu će vršiti Mesna blagajna, da se kamate moraju tačno određivati i unositi u dokumentaciju dugovanja i na a isplate u naturi ići će preko erara, i to ne kao proizvoljna dobit ili poklon, već kao ugovorom utvrđena i obračunata suma. Ova najviša Naredba saopštava se Magistratu Slobodnog Kraljevskog grada Sombora sa nalogom da je se pridržava i da je ispunjava.«

ju⁸. U tom zakonu pored ostalog stoji: 1. Ne može se sačiniti ni jedan testament dok se za Bolnicu ne izdvoji suma novca srazmerna veličini imetka. 2. U pazarne i praznične dane po crkvama, trgovina i drugim javnim

mestima prikupljaće se prilozima za Bolnice. Za ovaj posao zaduženi su senatori po Slobodnim kraljevskim gradovima, a birovi za opštine. 3. Bolnici prilažu određenu sumu novca zanatlije prilikom polaganja majstorskog ispita, a birtaši prilikom otvaranja kafana. 4. Spahije daju bolnici određen deo prihoda koji ubiraju iz svojih krčmi. 5. Mladenci na dan venčanja plaćaju taksu za Bolnicu. 6. Na dan smrti episkopa ili crkvenog dostojanstvenika sa crkvenog imanja 1/6 prihoda ide u korist bolnice i to sve do naimenovanja drugog dostojanstvenika. 7. Građani slobodnih kraljevskih gradova plaćaće porez u korist bolnice srazmerno visini svoje imovine. 8. Manastiri koji su davali hranu prošnjacima ubuduće će bolnicama davati hranu. Ovo je prvi Zakon koji obezbeđuje stalne prihode za izgradnju i održavanje bolnica u Monarhiji odnosno Vojvodini, pa i u Somboru.

U istom Zakonu apeluje se na autoritet sveštenstva i od njih se traži da ubede svoje vernike, da davanjem dobrovoljnih priloga bolnici i ukrašavanjem crkvi i svojim svakodnevnim molitvama to čine za pokoj duše svojih najmilijih. Dalje se Zakonom reguliše da o količini sakupljenih dobara, vode tačnu evidenciju senatori po slobodnim kraljevskim gradovima, po opštinama blagajnici, po selima birovi, a da njihove knjige mora vlast kontrolisati najmanje jednom godišnje. Rad bolnice se mora takođe kontrolisati, kontrolu obavljaju županijski i gradski funkcioneri. Staratelj bolnice obavezan je da svake godine podnosi iscrpan izveštaj o prošlogodišnjem poslovanju Bolnice uz koji prilaže i plan sa predlogom o izmenama, dogradnji ili proširenju bolnice. U Somboru je taj izveštaj pisan u više primeraka, jedan je dostavljan Kraljevskom namesničkom veću,

Magistrate

Imprimatur

Sclaviae	Nomen		Sclaviae
	Ed. Ed.	Magist.	
Sclaviae	Sclaviae		Sclaviae
	Sclaviae	Sclaviae	
Sclaviae	Sclaviae	Sclaviae	Sclaviae

in 1783

Slika 7. IAS, 934/1788. Starešina Bolnice obavezan je da svake godine šalje iscrpne izveštaje o prošlogodišnjem poslovanju Bolnice i to Kraljevskom Namesničkom veću, Županiji i Magistratu. Kako to nije urađeno, Kralj, Namesničko veće traži od Bačko-Bodroške županije, da naredi Somborskoj bolnici da ova odmah dostavi zaostale izveštaje i obračune od 1783. do 1787. g. Uz akt je priložen »formular« po kojem izveštaj treba sačiniti. Na Formularu u rubrici »odredište« stoji Sombor, a pod »ustanova« bolnica (Spital)

aus dem Punkt 44 konstatiert, dass die somborische Krankenhäuser mit keinen Vermögen disponieren, und so kannmanauch keine kleinste Einnahme einsammeln, sondern wurden diese als humane Institutions mit freiwilligen Beilagen und kirchlichen Geschenken ausgehaltet.

Bis jetzt ist das erste gefundene, geschriebene Dokument, welches ein Dasein von somborischen Krankenhaus im Jahre 1749. zeigt. Dieses »Spital« wie es populär genant wurde, bestand hoffentlich auch fruher, und evoluirte durch die Zeit in heutiges Allgemeines Krankenhaus.

Die ersten bekannten Foundationes zugunsten »Hospitalium germinale«, datieren vom Ende des Jahres 1749. Die ersten Legaten »Consignatio Hospitaliorum pecuniarum« datieren aus dem Jahre 1751. Diese Legaten zeigen darauf, dass in Sombor mehrere Krankenhäuser als Gründung einiger Fundatoren funcionirten. Die Aushaltung von den Krankenhäusern war nicht nach den Gesetzen reguliert. »Normativum in re sanitatis« aus dem Jahre 1770 versuchte sich an die Barmherzigkeit der Einwohner berufend, die Aushaltung von Krankenhäusern zum Gesetz machen, und nach dem Gesetze aus dem Jahre 1775, wurden die Geldmittel bezeichnet sowie wovon man diese Mitteln für die Aushaltung verschaffen kann. Während des österreichisch — türkischen Krieges im Jahre 1789 funktionierte in Sombor ein militärisches Krankenhaus.

Am ende des 18 Jahrhunderts, befand sich das somborische Krankenhaus am Buzadžić Grund es hatte eine Foundation von 2300 Forinten zur Verfügung und als solches tritt es in das 19 Jahrhundert.

POČECI SOMBORSKE HIRURGIJE I SOMBORSKI HIRURZI U XVIII VEKU

Kosta POPOV

TOKOM PRODIRANJA TURAKA U SREDNJU EVROPU, 1541. G. Sulejman II Veličanstveni pokorio je Bačku pa je i Sombor pao pod tursku upravu. Sombor je bio sedište nahije kojom je upravljao paša, stacioniran u »Kuli«, koja i danas postoji iza zgrade Istorijskog arhiva. Somborska nahija administrativno je potpala Budimskom vilajetu. Posle poraza pod Bečom Turci su napustili krajeve severno od Dunava i Save, tako da su se 1687. bez borbe povukli i iz Sombora, u kojem su vladali 146 godina.

Za vreme svoje invazije, turska hirurgija kao i ceo vojni sanitet bili su na višem nivou u poređenju sa drugim zemljama Evrope pa i Austro-Ugarske.

Žitelje Sombora onoga doba sačinjavaju Srbi i Bunjevci, koji su se, rame uz rame, borili protiv Turaka. U bespoštednim borbama oni su se istakli na svim ratištima, ne samo u Bačkoj, već u celoj Evropi. Za zasluge stečene u borbama austrougarski dvor im je, za uzvrat dodelio specijalne privilegije, koje su ih štitile od okolne vlastele. Kada je Sombor oslobođen od Turaka, bio je selo, a 1699. g. postaje sresko mesto. Od 1702. do 1717. g. Sombor je vojničko naselje, »Opidum militare« kojim upravljaju vojni kapetani, regrutovani iz redova Somboraca, i to na osnovu privilegija stečenih u borbama protiv Turaka. Godine 1717. Sombor postaje varoš ustvari vojnička varoš.^{1 2 4}

Početkom XVIII veka okolina Sombora je opustošena ratom, zemlja je neobrađena i podivljala, kroz grad, između današnjeg hotela »Slobode« i Stare gradske kuće, proticala je reka Mostonga, koja je širila smrad na trulež i barske gasove, nosila đubre i gradske otpatke i bila odlično leglo za muve i komarce. Pošto osnovni higijenski uslovi ne postoje, grad zahvata epidemija zaraznih bolesti koje se provlače kroz celo XVIII stoleće.^{2 11 28}

Tih prvih godina XVIII veka lečenje je bilo primitivno, njime su se bavili kaluđeri, bajalice i razni nadrilekari, a hirurgijom ranari, felčeri i berberi. Školovanih hirurga tada nije bilo u Somboru. Oni se pojavljuju tek u petoj deceniji XVIII veka^{2 4}. Prvi hirurzi formirali su svoj esnaf, a delokrug njihovog rada kretao se prema znanju i umenju samih hirurga, od davanja klistira, puštanja krvi pijavicama ili operativnim putem, pa do herniotomija i amputacija ekstremiteta. Usluge su naplaćivane neujednačeno, pa je dolazilo i do zloupotreba.